

DOI: 10.18523/2617-2607.2025.15.68-77

УДК 340.131:[341.231.14:355.271]

Назар Зозуля

Студент БП «Право» факультету правничих наук

Національний університет «Києво-Могилянська академія», Київ, Україна

<https://orcid.org/0009-0007-2153-537X>

n.zozulia@ukma.edu.ua

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ І КОНСТИТУЦІЙНЕ ВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: НАЦІОНАЛЬНІ ТА ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ

У статті розглянуто стан загроженості людської гідності як у національному, так і в глобальному контекстах. Висвітлено значення людської гідності як основи побудови сучасного європейського правопорядку та поточні виклики для її захисту в контексті зростання міжнародних безпекових загроз євроатлантичній цивілізації з боку авторитарних режимів. Автор доходить висновку, що розбудова ефективної системи регулювання міждержавних відносин має вирішальне значення для захисту демократії, а отже, і людської гідності як її засадничої цінності. Висвітлено концепцію людської гідності в конституційній доктрині Німеччини разом із питанням правомірності покладання військового обов'язку. Визначено ланцюг системних зв'язків між конституційними цінностями, першоосновою яких є гідність, та військовим обов'язком як необхідним складником утвердження конституційного ладу. Проаналізовано поточні проблеми врядування в Україні в умовах воєнного стану, під час якого утвердження конституціоналізму стикається з низкою викликів. Встановлено, що заходи воєнного стану, які мають легітимну мету забезпечення обороноздатності, не завжди відповідають вимогам «трискладового тесту». Виявлено низку порушень вимог принципу правовладдя, що відображають практику інструментального ставлення до людини, особливо в розрізі свавільної жорстокості під час застосування мобілізаційних заходів. З'ясовано, що застосування заходів, які явно порушують людську гідність, делегітимізує державу, перетворюючи її на репресивний механізм, діяльність якого супроводжується дезінтеграційними суспільними процесами, що є логічним наслідком нехтування правом як універсальним соціальним регулятором. Зроблено висновок про необхідність абсолютного дотримання правовою державою принципу непорушності людської гідності як умови для якісного людиноцентричного державотворення.

Ключові слова: людська гідність, права людини, конституціоналізм, воєнний стан, правовладдя, верховенство права, обмеження.

Постановка проблеми

Непорушність людської гідності, яка є першоджерелом усіх людських прав, є засадничою цінністю сучасного європейського правопорядку і, як зазначено в Загальній декларації прав людини, основою свободи, справедливості та миру в усьому світі¹. Утім, сучасні глобальні безпекові загрози кидають суттєвий виклик спроможності демократичного світу захистити власні цінності від зовнішніх посягань з боку авторитарних режимів. Крім того, в українських реаліях втілення в політичну та правову дійсність загальнотеоретичних (природно-правових) здобутків концепції непорушності гідності, що внутрішньо властива кожній людині та визначає її невід'ємні та невідчужувані права,

¹ Загальна декларація прав людини, прийнято 10 грудня 1948, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

зіштовхується з труднощами передусім через наявні об'єктивні загрози для суверенітету та територіальної цілісності держави, що мають наслідком, по-перше, безпосереднє порушення людської гідності з боку імперіалістичної держави з характерним для її внутрішньої та зовнішньої політики нехтуванням людськими правами і свободами, по-друге, вимушену обмеженість конституційного врядування та неможливість держави сповна виконувати свій головний конституційний обов'язок в екстремальних умовах, що вимагають застосування суперечливих механізмів примусу задля забезпечення функціонування суспільства та держави за підвищених потреб обороноздатності.

Метою статті є дослідити роль людської гідності як стрижневого принципу правопорядку в контексті її загроженості в глобальному та національному контекстах, висвітлити через призму конституціоналізму виклики врядування шляхом оцінювання правомірності застосованих державою заходів тимчасового обмеження людських прав в умовах протидії Україні збройній агресії Російської Федерації, що вимагають створення засобів для виконання громадянами військового обов'язку, і водночас висвітлити можливі загальносуспільні наслідки нехтування службовими особами принципом непорушності людської гідності у своїй діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що тематику людської гідності розробляли такі вчені, як О. Орловський, М. Боднарук², О. Гришук³, С. Шевчук⁴, С. Головатий⁵ та ін. Проблема верховенства права та обмеження прав людини в умовах воєнного стану висвітлено, зокрема, в працях Ю. Ірхи⁶, С. Кузнichenка⁷, О. Цельєва⁸. Проте різні аспекти багатовимірної природи зазначених явищ і встановлення системних взаємозв'язків між ними, зокрема щодо природи військового обов'язку, потребують більш ґрунтовного дослідження та подальшої розробки.

Виклад основного матеріалу

Як влучно зазначено у «Зверненні до європейців» за підсумком повоєнного Європейського конгресу у 1948 р., «людська гідність є найкращим досягненням Європи, а свобода — її справжньою силою»⁹. Поза всяким сумнівом, питання чіткої дефініції людської гідності завжди лишатиметься відкритим через надзвичайну багатогранність поняття, розкриття складної природи якого є предметом безлічі філософських, релігійних, психологічних та правових досліджень протягом століть¹⁰. Однак це не стало на заваді активному застосуванню цієї концепції в процесі переосмислення ціннісних засад праворозуміння під час побудови нового європейського правопорядку після трагічних подій Другої світової війни, жакливі злочини якої засвідчили важливість відродження ідей природного права¹¹. Відтак категорія гідності найкраще розкривається через людські права, визнання яких природними, невід'ємними та невідчужуваними разом зі створенням дієвих механізмів їхнього утвердження та забезпечення приводить до творення омріяного простору «свободи, безпеки та правосуддя», який зрештою надає особі всі можливості для гідного існування. Повоєнні доктринальні зміни відносин владарювання та публічного управління невіддільно пов'язані зі спадщиною ідей конституціоналізму, що є практикою обмеження державної влади задля захисту людини як найвищої цінності від свавільної реалізації державно-владних повноважень¹². Отже, засаднича ідея первинності людських прав щодо держави є підвалиною людиноцентричного конституційного врядування, для якого утвердження й забезпечення похідних з людської гідності прав і свобод людини є головною метою, що виправдовує існування публічної влади. Утім, нескладно помітити,

² Олег Орловський та Микола Боднарук, «Людська гідність як фундаментальна цінність та першооснова соціальних прав», *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право* 67 (2022): 129–33, <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.26>.

³ Оксана Гришук, «Філософія людської гідності у праві», *Право України* 9 (2018): 14–28, https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2018_9_s1.pdf.

⁴ Станіслав Шевчук, «Людська гідність у системі конституційних цінностей», *Право України* 9 (2018): 29–40, https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2018_9_s2.pdf.

⁵ Сергій Головатий, *Про людські права. Лекції* (Київ: Дух і Літера, 2016).

⁶ Юрій Ірха, «Дотримання верховенства права та прав і свобод людини в умовах війни в Україні: проблеми теорії та практики», *Інформація і право* 3(46) (2023): 42–54, [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.3\(46\).287088](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.3(46).287088).

⁷ Сергій Кузнichenко, «Концепт обмеження прав людини в умовах воєнного стану», *Південноукраїнський правничий часопис* 1–2 (2022): 32–36, <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.6>.

⁸ Олексій Цельєв, «Суперечності між державою і правом та верховенство права в умовах воєнного стану (на прикладі місцевого самоврядування)», *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки* 14 (2024): 96–105, <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2024.14.96-105>.

⁹ *Message to Europeans (The Hague, 10 May 1948)*, CVCE.eu, https://www.cvce.eu/content/publication/1997/10/13/b14649e7-c8b1-46a9-a9a1-cdad800bccc8/publishable_en.pdf.

¹⁰ Оксана Гришук, *Філософія конституційних цінностей* (Київ: ВАІТЕ, 2019), 138.

¹¹ Микола Козюбра, «Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог», *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки* 64 (2007): 3.

¹² Микола Козюбра, ред., *Конституційне право* (Київ: ВАІТЕ, 2021), 20.

що подібні конституційні наративи, що є природно властивими європейській правовій доктрині та практиці після подолання найбільшої антидемократичної загрози ХХ ст., стосуються внутрішнього упорядкування суспільного життя країни за оптимальних зовнішніх умов її існування. Нестабільність міжнародного правопорядку та безпосередні зовнішні безпекові загрози з боку авторитарних режимів неминуче накладають обмеження на реалізацію державою відповідних цінностей.

Перед аналізом стану людської гідності та проблематики захисту прав людини через наявні виклики врядування під час воєнного стану слід звернути увагу на той факт, що будь-який збройний конфлікт фундаментально несумісний із забезпеченням людської гідності, позаяк саме явище війни супроводжується численними людськими жертвами, масштабними руйнуваннями цивільної інфраструктури та безліччю інших порушень міжнародного гуманітарного права, що створює абсолютно несприятливі умови для утвердження людських прав і свобод — конкретизованих вимог гідного життя. Тому зрозуміло, що ефективна охорона людської гідності вимагає передусім існування дієвої міжнародної безпекової системи, механізми регулювання міждержавних відносин якої є відмінними від тих, що виявилися безпорадними в запобіганні найбільшому збройному конфлікту на території Європейського континенту з часів Другої світової війни, спричиненого нахабною інтервенцією деспотичної ядерної держави. Безсумнівно, наявність такої системи є ключовим елементом захисту демократій у часи зростання міцї режимів, для яких людиноцентричні принципи врядування є цілком ворожими.

В українських реаліях дії правового режиму воєнного стану спроможність Української держави виконувати свій головний конституційний обов'язок стрімко зменшується найперше через порушення територіальної цілісності. Такий первинний наслідок збройної агресії унеможлиблює функціонування органів державної влади та здійснення їхніх повноважень на тимчасово окупованій території, що ніяк не сприяє створенню для громадян умов для гідного життя, яке заледве можливе через численні руйнування та гуманітарну кризу. Найбільш очевидною ця проблема є у сфері соціальних прав, щодо яких людська гідність виконує системотвірну роль. На цьому особливо наголошують науковці¹³. Неможливість жителів тимчасово окупованих територій отримати адміністративні чи, скажімо, медичні послуги від законних органів влади змушує їх через наявні потреби, задоволення яких безпосередньо залежить від позитивних зусиль держави, звертатися до злочинних окупаційних адміністрацій, що робить їх особливо вразливими в умовах панування тоталітарного антилюдського порядку на непідконтрольних територіях. Отже, існування конституційного ладу, підвалиною якого є і людська гідність, і, як наслідок, утвердження прав і свобод людини можливе лише у разі непорушності суверенітету — верховенства держави на своїй території, доконечною умовою якого є недоторканність території як визначального складника територіальної цілісності. Через це конституцієдавець визначає захист зазначених конституційних засад, разом із забезпеченням економічної та інформаційної безпеки, найважливішими функціями держави, ба більше — справою всього українського народу (ст. 17 Конституції України). Таке дещо пафосне формулювання практично втілюється шляхом покладання на громадян військового обов'язку та, що особливо актуально під час дії правового режиму воєнного стану, створення умов (обмежувальними заходами) для його реалізації, що порушує вічну проблему співвідношення публічного й приватного інтересу та пошуку справедливого балансу між ними.

Спільний загальноєвропейський спадок концепцій правовладдя та правової держави, які, попри формування у відмінних політичних та правових умовах, мають спільне ціннісне ядро у вигляді людини та її прав¹⁴, насправді забезпечив достатній рівень особистої свободи для пересічного громадянина шляхом згаданого «олюднення» відносин владарювання. Однак, на нашу думку, зворотним боком цього важливого здобутку стало формування надмірно індивідуалістичної культури, головним елементом якої є дещо «споживацьке» ставлення до держави: відповідно до уявлень деяких громадян, вона існує виключно для забезпечення інституційних механізмів належної індивідуальної свободи її громадян. Проте очевидно, що, хоча права та свободи людини є первинними вимогами до діяльності держави та її визначальними ідеями, вони не є абсолютними з огляду на той факт, що жодна особа не є відірваною від загалу, а отже, за широким твердженням українського конституцієдавця, «має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості» (ст. 23 Конституції України). Отже, захист конституційного

¹³ Орловський та Боднарчук, «Людська гідність як фундаментальна цінність та першооснова соціальних прав», 132.

¹⁴ Козюбра, «Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог», 3.

ладу, що походить від суверенної волі народу та його установчої влади, є ключовим елементом втілення бажаних цінностей у дійсність та природною вимогою до громадян, що користуються «спільним благом». Відповідно, поточний головний пріоритет діяльності держави, спрямований на мобілізацію всіх наявних ресурсів задля відсічі та стримування збройної агресії, має, як з'ясовано, легітимну та конституційну мету, кінцевою сутністю якої є врешті людина та її гідність. З цієї причини за усталеною міжнародною практикою абсолютний захист від обмеження з боку держави має хіба що саме право на гідність (право на непорушність гідності) та безпосередньо пов'язані з ним право на свободу від катувань та від перебування в рабстві або в підневільному стані, які, як справедливо зазначає німецький конституціоналіст Крістіан Штарк, не мають зазнавати порушення за жодних обставин «з посиланням на якийсь суспільний інтерес»¹⁵.

Аналізуючи конституційну практику Німеччини, де закріплення людської гідності як установчого принципу конституційного ладу знайшло якнайвиразніше відображення в Основному Законі, можемо додати, що німецький конституцієтворець визначив мету та сутність держави через головний обов'язок «поважати і захищати» людську гідність (ст. 1 Основного Закону Німеччини). Своєю чергою це, як висновок С. Головатий, зумовлює вимогу до держави утримуватися від тих заходів, наслідком яких є порушення людської гідності¹⁶. Тобто правомірність покладання військового обов'язку піддається сумніву як через властиве статусу військовослужбовця обмеження (неможливість здійснення) низки конституційних прав і свобод, так і фундаментальніше — через фактичне розпоряджання державою людським життям, яке є, за висновком Федерального конституційного суду Німеччини, основою людської гідності та найважливішою цінністю, що має бути захищеною в межах права як «основа, що легітимізує державу»¹⁷. Такі міркування, серед іншого, посприяли запровадженню принципу добровільності (необов'язковості) військової служби в Німеччині у 2011 р. Утім, хоч як дивно, поточні реалії російсько-української війни, які, зрозуміло, цілковито унеможливають втілення подібного тлумачення концепту людської гідності в національну правову і політичну дійсність, та пов'язані проблеми наднаціонального характеру впливають на виникнення пропозицій поновлення обов'язкового характеру військової служби як засобу зміцнення національної безпеки і в Німеччині¹⁸. Сучасні безпекові виклики особливо підкреслюють слушність думки професора М. Козюбри, висловленої ним під час аналізу проблем конституційного провадження: «Конституційний суд не може не враховувати політичних наслідків своїх рішень, він має намагатися знайти розумний баланс поєднання права і політики заради досягнення загальної мети — поваги до прав людини та забезпечення нормального функціонування суспільства»¹⁹. Отже, тлумачення тих чи тих конституційних цінностей та їхня роль у суспільному житті повинні співвідноситися з наявними об'єктивними загрозами, що, однак, не може скасовувати принцип непорушності гідності як абсолютного орієнтиру публічного врядування. Адже його порушення позбавлятиме існування правової держави будь-якого змісту, перетворюючи її на репресивний апарат, що діє проти людської гідності у симфонії із зовнішньою загрозою. Зрештою, актуальним для підсумування проблематики військового обов'язку, що потребує детальніших досліджень, залишається вислів часів першого застосування масової мобілізації за перебігу Французької революції: «У Франції кожен громадянин повинен бути солдатом, а кожен солдат — громадянином, інакше у нас ніколи не буде Конституції»²⁰.

Отже, можна дійти справедливого висновку, що сама природа покладання військового обов'язку пов'язана з потребою забезпечення обороноздатності держави, що прямо корелює із суверенітетом та територіальною цілісністю як основоположними принципами конституційного ладу, утвердження яких є неодмінною передумовою для існування того правопорядку, сутнісну підвалину якого становлять людська гідність та похідні з неї права. Водночас руйнування усієї безпекової системи держави та піддавання загрози її існування загалом є небаченим досі викликом екзистенційного рівня, що вимагає безпрецедентного (утім, не безмірного) обмеження конституційного врядування задля усунення загроз державній незалежності. Отже, гідність є zagrożеною під час застосування мобілізаційних

¹⁵ Головатий, *Про людські права. Лекції*, 461.

¹⁶ Там само, 462.

¹⁷ Там само, 468.

¹⁸ Sebastian Jäckle, "Conscription Reloaded? The Debate About Compulsory Service in Germany in 2022 and the Peoples' Attitudes Towards It," *Statistics, Politics and Policy* 14, no. 1 (2023): 65–89, <https://doi.org/10.1515/spp-2022-0020>.

¹⁹ Микола Козюбра, «Теорія юридичної аргументації та її особливості в конституційному судочинстві», *Вісник Конституційного Суду України* 6 (2016): 176.

²⁰ Louis Bergès, "Service militaire et défense citoyenne : mythe et évolution d'une valeur républicaine," in *Tous républicains !* (Armand Colin, 2011), 195–212, <https://doi.org/10.3917/arco.belo.2011.01.0195>.

заходів, які, хоча й покликані забезпечити легітимні потреби оборони держави, супроводжуються такими обмеженнями прав людей, правомірність яких є часто сумнівною через невідповідність вимогам співмірності та необхідності, що свідчить про відсутність належної поваги до людської гідності та межування таких заходів із відвертим свавіллям.

Як зазначила Верховна Рада України в Заяві «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» ще у 2015 р., «проведення антитерористичної операції з метою відвернення загрози знищення нації збройною агресією Російської Федерації є **тією межею**, яка дозволяє тимчасово обмежувати свободу пересування і право на повагу до приватного життя»²¹ (виокремлення шрифтом наше. — *Н. З.*). Безумовно, таке формулювання не допомагає відшукати бажану межу, вказуючи лише на ті причини, що легітимізують *можливість* відповідних обмежень. Європейська конвенція з прав людини, що передбачає можливість відступу договірних сторін від зобов'язань під час надзвичайних ситуацій, надає дещо більшої визначеності, дозволяючи вживати заходів «виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища...»²². Попри наявність загального орієнтиру, апелювання до вимоги гостроти становища вказує на провідну роль категорії *необхідності* у визначенні припустимості обмежень. Важливо, що і Конституція України, допускаючи встановлення окремих обмежень прав громадян у період воєнного стану, так само не може легітимізувати будь-яке обмеження лише з огляду на дію самого стану, як слушно наголошує С. Кузнichenko²³. Тож, зважаючи на особливу вразливість прав людини та їхню визначальну роль у легітимізації діяльності держави, вимоги до їх обмеження мають бути достатньо суворими. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» доволі обережно передбачає розширені повноваження військового командування, *необхідні* для відвернення загрози, та тимчасове, *зумовлене* загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини²⁴. Отже, загальновизнаний трискладовий тест, на нашу думку, є найкращим мірилом правомірності обмеження, згідно з яким обмеження має встановлюватися виключно законом, мати легітимну (конституційну) мету й бути необхідним у демократичному суспільстві. Застосовність цього тесту та його дієвість у поточних умовах все ж обмежується рівнем правосвідомості здійснювачів публічно-владних функцій через те, що, по-перше, держава у визначенні необхідності та співмірності застосованих обмежень неминуче повсякчас має неабияку свободу розсуду через неможливість чіткого законодавчого закріплення належного стандарту пропорційності (що має відносний та оцінювальний характер), що міг би застосовуватися до кожної ситуації; по-друге, через самі реалії воєнного стану, які часто вимагають від держави швидких та ефективних управлінських рішень у надзвичайних умовах, за яких людські права, на жаль, не можуть бути першочерговим орієнтиром з огляду на *гостроту становища*.

Утім, попри солідарність із державою в її прагненнях консолідувати українську націю для боротьби з агресором шляхом, зокрема, створення умов для виконання громадянами військового обов'язку, варто пам'ятати, що безспірна легітимність мети обмежень не завжди супроводжується *необхідністю* застосованих заходів. Найбільш наочним прикладом цього є обмеження права на перетин державного кордону чоловікам віком від 18 до 60 років. У той час як відсутність втілення конституційного принципу рівності чоловіків і жінок у площині призову на військову службу є дискусійною²⁵, неможливість вільного перетину державного кордону, за кількома винятками, усіх громадян України чоловічої статі в межах зазначеного діапазону є заледве ґрунтовною. Особливо сумніви виникають щодо доцільності та співмірності застосування подібних обмежень, наприклад, до категорії студентів (здобувачів вищої освіти), котрі за законом не підлягають призову під час мобілізації, проте однаково не можуть перетнути кордон, зазнаючи обмежень у своїх правах виключно на підставі статі. Крім того, такий спосіб встановлення відповідних обмежень прав людини швидкозмінним підзаконним нормативно-правовим актом (постановою Кабінету Міністрів України) суперечить

²¹ Верховна Рада України, *Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод*, Заява, Постанова 462-VIII, схвалено 21 травня 2015, <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#Text>.

²² *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод*, Конвенція Ради Європи, 4 листопада 1950, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

²³ Кузнichenko, «Концепт обмеження прав людини в умовах воєнного стану», 34.

²⁴ Верховна Рада України, *Про правовий режим воєнного стану*, Закон України 389-VIII, 12 травня 2015, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

²⁵ Див. Karen Raible, «Compulsory Military Service and Equal Treatment of Men and Women — Recent Decisions of the Federal Constitutional Court and the European Court of Justice (Alexander Dory v. Germany)», *German Law Journal* 4, no. 4 (2003): 299–308, <https://doi.org/10.1017/s2071832200015996>.

принципу законності (першому складникові трискладового тесту), покликаному обмежити дискрецію виконавчої влади, необмежені повноваження якої є головною характерною ознакою абсолютистських і диктаторських систем²⁶. Ще більш вражаючим є факт надання примарної (через фактично необмежену змogu прикордонників діяти на власний розсуд) можливості перетину кордону студентам закордонних вишів, що мають такий самий правовий статус військовозовов'язаних. Ба більше, така привілейованість до певного часу забезпечувалася взагалі в позаправовий спосіб шляхом «ручного управління» після низки суспільних процесів та дискусій, наслідком яких стало безпосереднє втручання вищого військового командування в діяльність Державної прикордонної служби шляхом «направлення листа»²⁷. Непослідовність нормозастосування та відсутність правової визначеності призвели до того, що розміщені на офіційному сайті Державної прикордонної служби роз'яснення, що мали інформаційний характер, фактично перетворились на самостійне джерело права, що встановлює поточні правила перетину кордону (тобто ретранслює владну волю) без їх закріплення в офіційних джерелах²⁸. Такий стан речей, попри передбачене законом вимушене розширення повноважень виконавчої влади та військового командування в умовах воєнного стану, є неприпустимим для правової держави та не може бути виправданим потребою швидких управлінських рішень. Подібні неконституційні методи публічного управління цілковито нехтують принципом правовладдя та стають на заваді утвердження конституціоналізму, що має наслідком порушення прав і свобод людини, відтак — делегітимізацію держави в очах громадян та поширення правового нігілізму, що є дзеркальною реакцією на нехтування цінністю права як універсального регулятора з боку суб'єктів владних повноважень.

Повертаючись до максими про обов'язок держави не застосовувати заходи, наслідком яких є порушення людської гідності, окрему увагу слід звернути на особливості процесів безпосереднього забезпечення виконання військового обов'язку. Логіка співвідношення легітимності мети з необхідністю (співмірністю) засобів її подальшого втілення застосовується і тут: правомірність самого покладання державою військового обов'язку не може автоматично означати правомірність створюваних нею умов та засобів його виконання. На противагу цьому, свавільні дії працівників територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (ТЦК та СП), кадри яких час від часу облітають мережу «Інтернет» та є предметом не лише загальносуспільного обурення²⁹, а й численних розслідувань з боку правоохоронних органів³⁰, свідчать про те, що макіавеллізм є переважаючою ідеологією відповідних службових осіб, котрі, користуючись перевагою свого становища, впроваджують практику інституціоналізованого насильства, що має на меті насадження атмосфери страху в суспільстві. Безумовно, слід погодитися з думкою Уповноваженого Верховної Ради з прав людини щодо необхідності термінових рішень задля усунення масштабності та системності згаданих порушень³¹.

Згадана проблема ігнорування виконання військового обов'язку через недостатній рівень правової культури, для якої характерним є нехтування суспільним благом задля забезпечення насамперед власного інтересу, пов'язана з численними корупційними скандалами, будучи як їхньою причиною, так і наслідком через зневіру громадян у конституційних цінностях, спричинену недобросовістю та свавіллям окремих посадових осіб. З одного боку, всездозволеність дій працівників ТЦК та СП та інших владних суб'єктів, особиста правосвідомість яких цілком дозволяє зневажати людську гідність, та, з іншого, абсолютне нахабство можновладців, особисте збагачення яких є незмінним орієнтиром у їхній діяльності навіть за найскрутніших для держави умов, свідчить про відсутність уособлення публічними особами конституційних цінностей, а отже їхню глибоку

²⁶ Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія), *Мірило правовладдя*, пер. з англ. Сергія Головатого (2017), 18, <https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule%20of%20Law%20checklist%20UKR.pdf>.

²⁷ «Віїзд студентів за кордон: чому виникла плутанина, кого не випускають з України та що пропонує змінити Залужний», nv.ua, 15 серпня 2022, <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/vijizd-studentiv-za-kordon-z-ukrajini-pravila-i-zmini-pislya-zvernennya-zaluzhnogo-novini-ukrajini-50262935.html>.

²⁸ Див. «До кого з чоловіків, громадян України віком від 18 до 60 років, не застосовується обмеження виїзду за кордон», Державна прикордонна служба України, 19 березня 2022, <https://dpsu.gov.ua/ua/news/do-kogo-z-cholovikiv-gromadyan-ukraini-vikom-vid-18-do-60-rokiv-ne-zastosovutsya-obmezheniya-viizdu-za-kordon/>.

²⁹ Див. Наталія Коршак та Олена Голда, «Свавілля під час мобілізації: інтерв'ю з одеською адвокаткою, яка захищає інтереси призовників», *Суспільне Медіа*, 10 травня 2023, <https://susplne.media/472289-svavilla-pid-cas-mobilizacii-intervu-z-odeskou-advokatkou-aka-zahisae-interesi-prizovnikov/>.

³⁰ «ДБР розслідує понад 400 кримінальних проваджень за фактами зловживань посадовців ТЦК та СП під час мобілізації (ІНФОГРАФІКА)», Державне бюро розслідувань, 22 серпня 2024, <https://dbr.gov.ua/news/dbr-rozslidue-ponad-400-krimalnih-provazhen-za-faktami-zlovzhivan-posadovciv-tck-ta-sp-pid-chas-mobilizacii>.

³¹ https://ombudsman.gov.ua/news_details/mobilizaciya-ta-porushennya-prav-lyudini-ombudsman-ukrayini-gotovij-predstaviti-svij-detalniy-zvit-u-parlament

кризу. Спостереження такого стану речей громадянами, особливо в умовах надання відсічі збройній агресії, неабияк підриває довіру до інститутів публічної влади та продовжує прикрий тренд правового нігілізму, що супроводжується процесами атомізації та дезінтеграції суспільства³². На нашу думку, це неминуче призведе до остаточного утвердження ворожнечі як головної риси міжособистісних та суспільних відносин за відсутності загальнонаціональної консолідованості та подальшої деградації усього політичного та правового ладу аж до втрати будь-яких здобутків конституціоналізму та повернення до радянських методів врядування, за яких людина стає підвладним об'єктом, тобто, словами Г. Дюріга, «простим засобом, розмінною і витратною величиною»³³.

Висновки

Викладене вище дає змогу дійти низки висновків.

1. Ключовим для захисту людської гідності як засадничої цінності та системотвірного складника людиноцентричного європейського правопорядку є конструювання ефективної системи регулювання міждержавних відносин, яка спроможна в умовах наявних глобальних безпекових загроз, пов'язаних із зростанням потуги недемократичних режимів, запобігти експансіонізму авторитаризму та дати відсіч будь-яким спробам агресії.

2. Наслідком трагедії війни, яка сама по собі призводить до безпосереднього порушення гідності через людиноненавистницьку політику агресора, є порушення суверенітету та пов'язані з цим виклики екзистенційного масштабу. Такий стан речей змушує державу суттєво обмежувати конституційне врядування, застосовуючи інструменти примусу задля забезпечення обороноздатності та подолання зовнішніх загроз.

3. Хоча покладання військового обов'язку є правомірною вимогою держави, що має легітимну мету, створення інституційних механізмів його реалізації та інші застосовані заходи воєнного стану на практиці характеризуються невідповідністю критеріям необхідності, доцільності та співмірності, а часто й відвертим свавіллям військових службових осіб, що відображає тенденцію зростання авторитарних методів врядування із властивим їм інструментальним ставленням до людини як до простого об'єкта державної волі, що так само становить значну загрозу конституційному ладові, осердям якого є гідність.

4. Нехтування принципом непорушності людської гідності посадових осіб під час здійснення своїх повноважень делегітимізує державу в очах громадян, підриває довіру до органів публічної влади, що сприяє поширенню культури егоїзму та правового нігілізму, виявом якого є, зокрема, ігнорування виконання обов'язку військової служби, що разом із невідповідністю управлінських рішень вимогам принципу правовладдя спричиняє розклад суспільства загалом і деградацію публічного управління аж до цілковитого повернення до радянських тоталітарних практик врядування.

5. Утримання від заходів, застосування яких явно порушує людську гідність, є абсолютною вимогою до діяльності держави за будь-яких умов. Дотримання відповідних вимог, крім безпосереднього захисту людської гідності від свавілля держави, запобігає втраті загальнонаціональної згуртованості та, отже, дезінтеграції нації, монолітність якої є головним елементом правовладного державотворення, особливо за сучасних загроз.

³² Див. «Чому ухилення від мобілізації стає нормою для суспільства?», Тексти.org.ua, 15 липня 2024, <https://texty.org.ua/fragments/112951/chomu-uhylennya-vid-mobilizaciyi-staye-normoyu-dlya-suspilstva/>

³³ Гришук, *Філософія конституційних цінностей*, 144.

Список використаних джерел

- Верховна Рада України. *Про правовий режим воєнного стану*. Закон України 389-VIII. 12 травня 2015. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
- Верховна Рада України. *Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод*. Заява. Постанова 462-VIII. Схвалено 21 травня 2015. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#Text>.
- Головатий, Сергій. *Про людські права. Лекції*. Київ: Дух і Літера, 2016.
- Гришук, Оксана. «Філософія людської гідності у праві». *Право України* 9 (2018): 14–28. https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2018_9_s1.pdf.
- . *Філософія конституційних цінностей*. Київ: ВАІТЕ, 2019.
- Державна прикордонна служба України. «До кого з чоловіків, громадян України віком від 18 до 60 років, не застосовується обмеження виїзду за кордон». 19 березня 2022. <https://dpsu.gov.ua/ua/news/do-kogo-z-cholovikiv-gromadyan-ukraini-vikom-vid-18-do-60-rokiv-ne-zastosovutsya-obmezheniya-viizdu-za-kordon/>
- Державне бюро розслідувань. «ДБР розслідує понад 400 кримінальних проваджень за фактами зловживань посадовців ТЦК та СП під час мобілізації (ІНФОГРАФІКА)». 22 серпня 2024. <https://dbr.gov.ua/news/dbr-rozslidue-ponad-400-kriminalnih-provazhen-za-faktami-zlovzhivan-posadovciv-tck-ta-sp-pid-chas-mobilizacii>.
- Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). *Мірило правовладдя*. Пер. з англ. Сергія Головатого. (2017). <https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule%20of%20Law%20checklist%20UKR.pdf>.
- Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
- Ірха, Юрій. «Дотримання верховенства права та прав і свобод людини в умовах війни в Україні: проблеми теорії та практики». *Інформація і право* 3(46) (2023): 42–54. [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.3\(46\).287088](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.3(46).287088).
- Козюбра, Микола. «Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог». *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки* 64 (2007): 3–6. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ee0fef65-20f7-4d0e-8830-e19403bf067d/content>.
- . «Теорія юридичної аргументації та її особливості в конституційному судочинстві». *Вісник Конституційного Суду України* 6 (2016): 167–80. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3207b43a-c777-4e2b-9d6e-f90b3d2be2f0/content>.
- , ред. *Конституційне право*. Київ: ВАІТЕ, 2021.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Конвенція Ради Європи. 4 листопада 1950. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
- Коршак, Наталія, та Олена Голда. «Свавілля під час мобілізації: інтерв'ю з одеською адвокаткою, яка захищає інтереси призовників». *Суспільне Медіа*, 10 травня 2023. <https://suspilne.media/472289-svavilla-pid-cas-mobilizacii-intervu-z-odeskou-advokatkou-aka-zahisae-interesi-prizovnikov/>.
- Кузнichenko, Сергій. «Концепт обмеження прав людини в умовах воєнного стану». *Південноукраїнський правничий часопис* 1–2 (2022): 32–36. <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.6>.
- Орловський, Олег, та Микола Боднарук. «Людська гідність як фундаментальна цінність та першооснова соціальних прав». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право* 67 (2022): 129–33. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.26>.
- Семенова, Інна, ред. «Виїзд студентів за кордон: чому виникла плутанина, кого не випускають з України та що пропонує змінити Залужний». *nv.ua*, 15 серпня 2022. <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/vijizd-studentiv-za-kordon-z-ukrajini-pravila-i-zmini-pislya-zvernennya-zaluzhnogo-novini-ukrajini-50262935.html>.
- Цельєв, Олексій. «Суперечності між державою і правом та верховенство права в умовах воєнного стану (на прикладі місцевого самоврядування)». *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки* 14 (2024): 96–105. <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2024.14.96-105>.
- Шевчук, Станіслав. «Людська гідність у системі конституційних цінностей». *Право України* 9 (2018): 29–40. https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2018_9_s2.pdf.
- Bergès, Louis. “Service Militaire et Défense Citoyenne : Mythe et Évolution d’une Valeur Républicaine.” In *Tous républicains !*, 195–212. Armand Colin, 2011. <https://doi.org/10.3917/arco.belo.2011.01.0195>.
- Jäckle, Sebastian. “Conscription Reloaded? The Debate About Compulsory Service in Germany in 2022 and the Peoples’ Attitudes Towards It.” *Statistics, Politics and Policy* 14, no. 1 (2023): 65–89. <https://doi.org/10.1515/spp-2022-0020>.

Message to Europeans (The Hague, 10 May 1948). CVCE.eu. https://www.cvce.eu/content/publication/1997/10/13/b14649e7-c8b1-46a9-a9a1-cdad800bccc8/publishable_en.pdf.

Raible, Karen. "Compulsory Military Service and Equal Treatment of Men and Women — Recent Decisions of the Federal Constitutional Court and the European Court of Justice (*Alexander Dory v. Germany*)."
German Law Journal 4, no. 4 (2003): 299–308. <https://doi.org/10.1017/s2071832200015996>.

Bibliography

Bergès, Louis. "Service Militaire et Défense Citoyenne : Mythe et Évolution d'une Valeur Républicaine."
In *Tous républicains !*, 195–212. Armand Colin, 2011. <https://doi.org/10.3917/arco.belo.2011.01.0195>.

Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Adopted 4 November 1950.
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].

European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). *Rule of Law Checklist*. 2016.
<https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule%20of%20Law%20checklist%20UKR.pdf>.

Holovaty, Serhii. *Pro liudski prava. Lektsii [On Human Rights. Lectures]*. Kyiv: Dukh i Litera, 2016 [in Ukrainian].

Hryshchuk, Oksana. "Philosophy of Human Dignity in Law." *Law of Ukraine* 9 (2018): 14–28. https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2018_9_s1.pdf [in Ukrainian].

———. *Filosofia konstytutsiinykh tsinnosti [Philosophy of constitutional values]*. Kyiv: VAITE, 2019 [in Ukrainian].

Irkha, Yurii. "Dotrymannia verkhovenstva prava ta prav i svobod liudyny v umovakh viiny v Ukraini: problemy teorii ta praktyky." *Informatsiia i pravo* 3(46) (2023): 42–54. [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.3\(46\).287088](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.3(46).287088) [in Ukrainian].

Jäckle, Sebastian. "Conscription Reloaded? The Debate about Compulsory Service in Germany in 2022 and the Peoples' Attitudes towards It." *Statistics, Politics and Policy* 14, no. 1 (2023): 65–89. <https://doi.org/10.1515/spp-2022-0020>.

Korshak, Nataliia, and Olena Holda. "Svavillia pid chas mobilizatsii: interv'iu z odeskoiu advokatkoiu, yaka zakhyschaie interesy pryzovnykiv." *Suspilne Media*, May 10, 2023. <https://suspilne.media/472289-svavilla-pid-cas-mobilizatsii-intervu-z-odeskou-advokatkoiu-aka-zahysae-interesi-prizovnykiv/> [in Ukrainian].

Koziubra, Mykola. "The Principles of the Rule of Law and the Rechtsstaat: The Sameness of the Fundamental Requirements." *NaUKMA Research Papers. Law* 64 (2007): 3–6. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ee0fef65-20f7-4d0e-8830-e19403bf067d/content> [in Ukrainian].

———. "Theory of Legal Argumentation, and Its Specifics in Constitutional Justice." *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy* 6 (2016): 167–80. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3207b43a-c777-4e2b-9d6e-f90b3d2be2f0/content> [in Ukrainian].

———, ed. *Konstytutsiine pravo [Constitutional law]*. Kyiv: VAITE, 2021 [in Ukrainian].

Kuznichenko, Serhii. "Human Rights Restricting in Martial Law Concept." *South Ukrainian Law Journal* 1–2 (2022): 32–36. <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.6> [in Ukrainian].

Message to Europeans (The Hague, 10 May 1948). CVCE.eu. https://www.cvce.eu/content/publication/1997/10/13/b14649e7-c8b1-46a9-a9a1-cdad800bccc8/publishable_en.pdf.

Orlovsky, Oleh, and Mykola Bodnaruk. "Human Dignity is a Fundamental Value end Basis of Social Rights." *Uzhhorod National University Herald. Series: Law* 67 (2022): 129–33. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.26> [in Ukrainian].

Raible, Karen. "Compulsory Military Service and Equal Treatment of Men and Women — Recent Decisions of the Federal Constitutional Court and the European Court of Justice (*Alexander Dory v. Germany*)."
German Law Journal 4, no. 4 (2003): 299–308. <https://doi.org/10.1017/s2071832200015996>.

Semenova, Inna, ed. "Vyizd studentiv za kordon: chomu vynykla plutanyna, koho ne vypuskaiut z Ukrainy ta shcho proponuie zminyty Zaluzhnyi." *nv.ua*, August 15, 2022. <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/vijizd-studentiv-za-kordon-z-ukrajini-pravila-i-zmini-pislya-zvernennya-zaluzhnogo-novini-ukrajini-50262935.html> [in Ukrainian].

Shevchuk, Stanislav. "Human Dignity in the System of Constitutional Values." *Law of Ukraine* 9 (2018): 29–40. https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2018_9_s2.pdf [in Ukrainian].

State Border Guard Service of Ukraine. "Do koho z cholovikiv, hromadian Ukrainy vikom vid 18 do 60 rokiv, ne zastosoivetsia obmezhenia vyizdu za kordon." March 19, 2022. <https://dpsu.gov.ua/news/do-kogo-z-cholovikiv-gromadyan-ukraini-vikom-vid-18-do-60-rokiv-ne-zastosovutsya-obmezhenia-viizdu-za-kordon/> [in Ukrainian].

State Bureau of Investigation. "DBR rozsliduje ponad 400 kryminalnykh provadzhen za faktamy zlovzhyvan posadovtsiv TTsK ta SP pid chas mobilizatsii (INFOHRAFIKA)." August 22, 2024. <https://dbr.gov.ua/news/dbr-rozslidue-ponad-400-kriminalnih-provadzhen-za-faktami-zlovzhivan-posadovciv-tck-ta-sp-pid-chas-mobilizacii> [in Ukrainian].

Tseliev, Oleksii. "Contradictions between the State and Law, and the Rule of Law under Martial Law Conditions (Exemplified by Local Self-Governance)." *NaUKMA Research Papers. Law* 14 (2024): 96–105. <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2024.14.96-105> [in Ukrainian].

Universal Declaration of Human Rights. December 10, 1948. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].

Verkhovna Rada of Ukraine. *On legal regime of martial law*. Law of Ukraine 389-VIII. Adopted May 12, 2015. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].

Verkhovna Rada of Ukraine. *On departure from some obligations enshrined in the International Covenant on Civil and Political Rights, and Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*. Statement. Resolution 462-VIII. May 21, 2015. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#Text> [in Ukrainian].

Nazar Zozulia

Student of the Bachelor's program "Law", Faculty of Law
National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0009-0007-2153-537X>

n.zozulia@ukma.edu.ua

HUMAN DIGNITY AND CONSTITUTIONAL GOVERNANCE UNDER MARTIAL LAW: NATIONAL AND GLOBAL CHALLENGES

Abstract

The article elaborates on the threats to human dignity in both Ukrainian national and global contexts. It emphasizes the significance of human dignity as the basis for creating a contemporary legal order in Europe, and the current obstacles to its preservation amidst rising international security threats to Euro-Atlantic civilization from authoritarian regimes. The author concludes that the development of an effective system for regulating interstate relations is crucial for protecting democracies, and therefore human dignity as its foundational value. The concept of human dignity, and the justifiability of conscription—particularly in German constitutional doctrine—are examined. The author identifies a chain of systemic links between constitutional values, with dignity as the primary basis, and military duty as an essential component in establishing the constitutional order. The current challenges for constitutional governance in Ukraine during martial law are analyzed. The author argues that martial law actions, pursuing a legitimate aim of strengthening defense capability, still fail to pass the "three-part test" due to a lack of necessity and proportionality. Numerous infringements of the rule of law principle by public authorities—leading to instrumental treatment of individuals and acts of brutality during conscription—are revealed. The author draws attention to the destructive social tendencies of disintegration and disregard for the law resulting from such actions. The writer concludes that, regardless of the circumstances, it is imperative for a human-centered state based on the rule of law to abstain from measures that violate human dignity. Failing to do so delegitimizes the state and strips it of its core values, ultimately transforming it into a repressive mechanism where human dignity is excluded.

Keywords: human dignity, human rights, constitutionalism, martial law, rule of law, restrictions.

Матеріал надійшов 26.11.2024

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)